

MODESTO BROCOS E A DEFENSA DE LUGO

Celia Castro.

1.Introdución:

No panorama pictórico español do S. XIX, un dos xéneros máis valorados foi a pintura de Historia, especialmente nos dous primeiros terzos da centuria. Creouse unha auténtica escola, liderada por José de Madrazo, e o seu fillo Federico de Madrazo, cuxos discípulos presentaban cadros de gran formato ás Exposicións Nacionais. Seguían unas ríxidas pautas ditadas desde a Academia de Belas Artes de San Fernando, que consideraba este xénero como o máis digno, reflexo de valores transcendentais e sentimentos heroicos, dun tempo xa pasado, pero cuxa mensaxe debería ser imitada no tempo actual, marcado pola inestabilidade e inseguridade política.

Esta corrente, iniciada por Jacques-Louis David en Francia e John Flaxman en Inglaterra, asociada ao máis puro Neoclasicismo, tivo moitos seguidores en toda Europa. Con todo, no terceiro terzo do século, impuxéronse outras correntes en Francia, Inglaterra e Centroeuropa, quedando relegada esta tendencia, por considerarse obsoleta e denominándose os seus seguidores, despectivamente, Pompier. Ao xurdir un realismo pictórico inspirado no cotián que plasmaba temáticas sinxelas, a pintura de Historia resultaba grandilocuente e pretenciosa.

Con todo, algúns artistas, como Jean León Gerome ou Paul Delaroche en Francia, e moitos pintores do círculo de José e Federico de Madrazo, en España, seguiron cultivando o xénero ata final de século.

Desde o obradoiro dos Madrazo e a Academia de Belas Artes de San Fernando, animábase aos novos artistas a cultivar estes xéneros, premiando as obras máis notables nas Exposicións Nacionais, e concedendo pensións para proseguir estudos artísticos en París ou Roma. Por iso é polo que, aínda no terceiro terzo de século, os cadros de historia continúan ocupando un lugar importante nos certames oficiais, e moitos dos pintores españois pintan algún cadro deste tipo polo menos algunha vez na vida.

Este é o caso do pintor santiagués Modesto Brocos, formado no naturalismo novecentista, conectado co obradoiro de Federico de Madrazo e as tendencias academicistas francesas, a medio camiño entre a influencia de Ingres e as tendencias prerrafaelitas e realistas do último terzo do S. XIX.

Definido por José Manuel López Vázquez como "naturalista ecléctico"¹ foi un artista polifacético, bo debuxante, ilustrador, gravador en madeira e cobre, pintor, muralista, escultor, teórico da arte e escritor. Un creador academicista e realista, que, partindo de canons clásicos, nos seus últimos anos alcanzou unha maior liberdade formal e compositiva, en Brasil, o seu país de adopción.

Con este artigo quero renderlle homenaxe, a el, e a toda unha xeración de artistas e intelectuais, que, fóra da nosa terra, levaron sempre dentro un forte sentimento de galeguidade. Artistas que deixaron o seu sinal noutros países, onde son obxecto de admiración nos museos, e que aquí, aínda sendo recoñecidos, non son igualmente valorados.

¹José Manuel, López Vázquez. *Enciclopedia Galicia Arte*. T XV. Hércules de Ediciones, 1993, p. 177

2. Modesto Brocos. Biografía

Lám 1. *Autoretrato*. Modesto Brocos. Óleo sobre lenzo. 55,5x46cm. 1882. Museo de Pontevedra. Fotografía cedida por dita entidade.

Modesto Brocos e Gómez naceu en Santiago de Compostela o 9 de febreiro de 1852, e morreu en Río de Janeiro, o 28 de novembro de 1936.

Os seus pais, traballadores modestos, estaban empregados como criados no palacio dos condes de Altamira. As actividades artísticas do seu pai (pintor e gravador), e do seu tío Juan Brocos (escultor), influirían decisivamente na súa vocación artística, e na do seu irmán Isidoro, notable debuxante e escultor.

Faría os seus primeiros estudos artísticos na súa cidade natal, Santiago de Compostela, na Real Sociedade Económica de Amigos do País, onde foi discípulo de Juan José Cancela del Río, o artista santiagués con máis renome da época, magnífico debuxante e miniaturista.

Segundo todos os seus biógrafos, antes de cumprir vinte anos, deixou a súa terra natal, e foise á Argentina. Alí, instalouse en Bos Aires, onde traballou facendo gravados xilográficos e calcográficos, e ilustracións para *Los Anales de la agricultura de la República Argentina*, publicación patrocinada polo político e intelectual Domingo Faustino Sarmiento. En 1872 abriría tamén alí un obradoiro de debuxo e gravado² na rúa Chacabuco, nº 64, fronte ao teatro da Alegría³.

En 1874 viaxou a Brasil, establecéndose en Río de Xaneiro⁴, alí comezou a publicar xilografías na revista *O Mequetrefe*, tendo ocasión de " se inscribir como alumno de profesores importantes na historia da arte brasileira como Víctor Meirelles (1832-1903) e Zeferino da Costa (1840-1915)"⁵.

En 1877 viaxou a Europa, establecéndose en París, onde permanecería dous anos, estudando na *École National Supérieure de Beaux Arts*. Foi alumno, entre outros, de dous discípulos de Ingres: Henri Lehmann, e Ernest Herbert. Durante a súa estancia perfeccionárase como gravador.

En 1879 regresou a España, onde residiría tamén dous anos, ata 1881. Estableceuse en Madrid, proseguindo a súa formación na Real Academia de Belas Artes de San Fernando, sendo alumno, entre outros profesores,

2 SETDART. <https://blog.sedart.com/modesto-brocos-el-matrimonio/>

3 Ana María, Fernández García. *Arte y Emigración: la pintura española en Buenos Aires, 1880-1930*. Universidad de Oviedo. Oviedo, 1997, p. 232.

4 A maior parte dos seus biógrafos están de acordo con esta data, aínda que algúns consideran que a súa partida a Brasil foi no 1872.

5 Heloisa Selma Fernández Capel.UFG." Memorias da Defensa de Lugo(1887): Costumbrismo e Regionalismo en Modesto Brocos (1852-1936)". *Fénix*. Revista de Historia e Estudos Culturais. Vol 15. Ano XV.Nº1. Janeiro-Junho 2018. Universidade federal de Uberlandia(Brasil). p. 5.

de Federico de Madrazo. Neste tempo colaborou con ilustracións na *Ilustración Gallega y Asturiana*, revista dirixida por Manuel Murguía. Un exemplo destas ilustracións é o gravado *Últimos momentos de Herodes* feito sobre un modelo en xeso, proxecto do seu irmán Isidoro para unha escultura.

Lám 2: Últimos momentos de Herodes. Modesto Brocos. *La Ilustración Gallega y Asturiana*. N.º8. 20/03/1879, p. 1.

Da capital española viaxa, de novo, a París, trasladándose de alí a Roma cunha bolsa de estudos que lle adxudicara a Deputación Provincial da Coruña (Modesto foi un dos primeiros artistas en beneficiarse desa bolsa), pola súa obra *Rebeca dando de beber*

a *Eliezer*⁶. As normas consistían en pintar un cadro histórico ou bíblico. Modesto pintou un cadro dentro da tradición academicista, de ambientación cuidada, no que as figuras están inmersas nunha paisaxe de colorido vivo, sen apenas sombras.

Nese mesmo ano, 1883, trasladouse a Roma, onde permanecería catro anos. Alí relacionouse con outros pintores españois, como Agustín Querol, Mariano Benlliure, e especialmente con Francisco Pradilla, e, executou polo menos catro cadros seguindo as normas academicistas, para xustificar a súa pensión. Con todo non se sentía a gusto na Cidade Eterna. O 29 de abril de 1884 enviou unha carta ao xornal *La Voz de Galicia*, onde denunciaba a penosa situación dos artistas en Roma⁷. Nela comentaba que non vendían as súas obras, que a pensión era insuficiente para o seu mantemento, e que algunhas Academias de Roma (Chigi e Cánova) pecharan as súas portas. Di tamén que prefere París, cidade máis comprensiva e xenerosa para os artistas.

Da súa estancia en Roma conservamos varios lenzos de tipo clasicista e histórico:

La Justicia (Copia de Rafael Sanzio), *Desnudo de hombre*, *Las Tres Edades* (de tipo costumbrista), e, *A Defensa de Lugo*, pintado en 1887, e, presentado á Exposición Nacional, celebrada en Madrid ese mesmo ano, que tamén exhibirá no Salón Parisino de 1888.

En 1887 regresou a España, establecéndose en Santiago de Compostela, alí obtivo a cátedra de Pintura Debuxo da Sociedade Económica de Amigos do País permanecendo na cidade ata 1890, en que emigrou de novo a Brasil, asentándose en Río de Xaneiro.

En Río, comezou, en 1891, a impartir clases de Debuxo e Gravado na Escola Imperial de Belas Artes, da que máis tarde sería catedrático e director.

6 María Dolores Liaño. *La promoción de las Artes en La Provincia: Pensiones y pensionados en la Diputación de A Coruña*. In. Catálogo do Patrimonio Artístico da Deputación da Coruña. Vol I, Artes Plásticas. 1990-2010, páx LXXIV. Cita extraída do artigo de Heloisa Selma Fernández Capel. UFG. "Memorias da Defesa de Lugo (1887): Costumbrismo e Regionalismo en Modesto Brocos (1852-1936)".

7 Heloisa Selma Fernández Capel. *Idem*. p.

En 1895 adquire gran recoñecemento pola súa obra *Redenção de Cam (Redención de Caín)*, que foi premiada coa medalla de ouro na *II Exposição de Belas Artes de Río de Janeiro*. O cadro estaba baseado no desterro de Caín, o cal, seguindo o texto bíblico, sería maldicido sendo os seus descendentes de cor negra.

No lenzo, traslada o asunto ao Brasil contemporáneo, onde unha moza mulata sostén a un neno branco no seu colo. Á esquerda do cadro, unha anciá negra mira cara arriba cun xesto implorante, á súa dereita, un xove branco, contémplaos. A mensaxe, consiste en que, á terceira xeración, grazas á mestizaxe coa raza branca, a cor negra desaparecería, imponéndose a raza branca, e dando así fin á maldición bíblica. Isto casaría coas teorías do “embranquecemento” de certos círculos político-intelectuais brasileiros, que, a finais do S XIX, estaban a favor de potenciar a inmigración branca para a súa mestizaxe coa poboación negra.

A dicir dalgúns historiadores do Brasil (onde Modesto é considerado unha gloria nacional), este lenzo non quere dicir que o pintor fose partidario das devanditas teorías, se non que el é unha mostra máis dos gustos costumistas e historicistas da pintura do S. XIX⁸. O caso é que nesta obra vemos xa a un artista que utiliza unha pincelada máis solta, con poucas sombras, unha paleta na que dominan as cores pastel, as terras, e os ocres, todo elo quizais influencia do colorido brasileiro, ou do seu recente contacto coa pintura prerrafaelita francesa. Esta transformación apartaríalle xa da forte tradición academicista, para iniciar un camiño máis persoal.

O seu carácter inqueda, fíxolle viaxar, de novo, a Roma e a Galicia, entre 1897 e 1900.

En Galicia conservamos varias obras deste período, de diversa temática, que son mostra da súa versatilidade.

Quizais a máis representativa é o monumental tríptico *As tradicións do Apóstolo*, que se exhibe na sancristía da catedral compostelá.

Foi concibido e pintado no seu maior parte en Roma. Alí coincidiu co arcebispo compostelán Martín de Herrera, que tentaba potenciar as peregrinacións xacobeas.

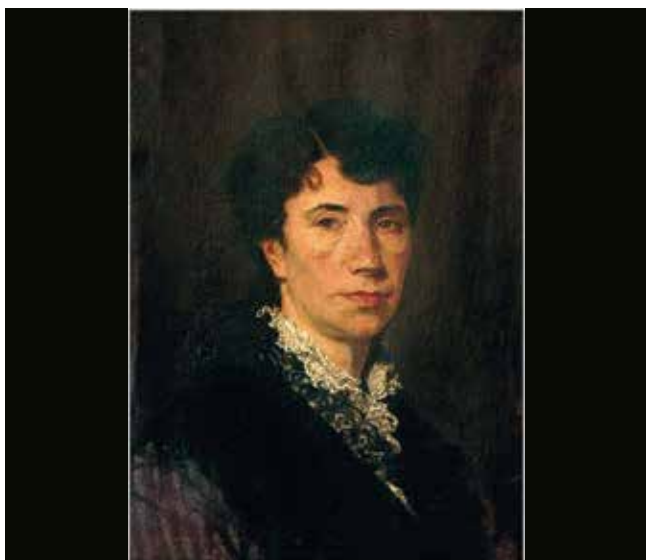
Representa tres momentos da lenda do Apóstolo Santiago: Á súa predicación en Galicia, o traslado do seu corpo a Padrón polos seus discípulos, e o descubrimento do sepulcro.

Nel vese tamén a influencia dos Prerrafaelitas, na escaseza de sombras, a viveza da cor, e o alongamento das figuras. A pesar das ilusións que o autor puxo na obra, o grandioso do formato, e a acertada iconografía, os resultados non foron os esperados. Nin no Salón de París, nin na Exposición Nacional de Madrid, obtivo recoñecemento, e ao final, grazas ao apoio de Martín de Herrera, a obra acabou sendo adquirida polo cabido santiagués⁹.

En 1880 está datado o *Retrato de Rosalía de Castro*, propiedade actualmente da Deputación da Coruña. Foi pintado en Lestrobe, nas Torres da Hermida, onde a escritora posou para o artista, polo menos en tres ocasións. Posiblemente os detalles completounos Brocos por fotografías contemporáneas. Á morte da escritora (1885) o lenzo estaba aínda inacabado, sendo terminado máis tarde polo artista nunha das súas estancias en Galicia.

8 Heloisa Selma Fernández Capel. *Idem*, p. 2

9 Ramón Yzquierdo Peiró. “Escenas Jacobeas en los fondos pictóricos de la Catedral Compostelana” (pp. 241-270). *Revista Rudesindus*. nº13. Ed. Academia Auriense-Mindoniense de San Rosendo.2020. p. 254.

Lám 3: *Retrato de Rosalía de Castro*. Modesto Brocos. Óleo sobre lenzo. 53x43cm. 1880-1890. Pazo de Mariñán. Imaxe facilitada pola Deputación da Coruña.

Ata o seu falecemento, o pintor viviu no Brasil, onde traballou na docencia, ademais de continuar co seu labor como pintor, gravador, e muralista. Nos últimos anos a súa pincelada fíxose máis solta, e, á súa cor máis vibrante, quizais influenciado por Delacroix, segundo Heloisa Selma¹⁰. A súa preocupación pola cor, como medio de expresar os sentimentos, plásmase no libro que publicou en 1933: *Retórica dos pintores*.

A súa faceta como escritor desenvolveríaa polo menos en dúas obras máis: *A questao do Ensino de Bellas Artes, seguido da Crítica sobre a Direcção Bernadelli e Justificación do autor*, (publicada en 1915) e na novela de ciencia-ficción *Viaje a Marte* (1930).

Faleceu en Río de Janeiro o 28 de novembro de 1936.

3. A Defensa de Lugo.

Modesto Brocos pintou *A Defensa de Lugo* en 1887, sendo o último cadro de tema histórico que a Deputación da Coruña esixiulle, para xustificar a bolsa de estudos que lle concedera.

¹⁰ Heloisa Selma Fernández Capel. *Idem*, p. 13.

A pintura de *Historia*, neses momentos, estaba xa en decadencia, aínda que nas academias oficiais de París e Roma (sobre todo nesta última), seguía ocupando un lugar importante.

Brocos presentou a obra á Exposición Nacional de 1887, onde, segundo algunhas opinións, “Figuró decorosamente” e, aínda estando o cadro sen concluír, recibiu mención de honra¹¹. En 1888 presentouna tamén no Salón de París.

O asunto representa un tema lendario: A invasión da cidade de Lugo polos musulmáns, mandados por Almanzor, cara ao ano 997. Ante o asedio, os lucenses atrincheiráronse tras as súas murallas, e tentaron defenderse.

Os musulmáns, ao atoparse cunha forte resistencia, decidiron cercar a cidade e acabar tomándoa cando aos seus habitantes lles faltasen os víveres, e decaesen pola fame e a sede.

Desesperados os lucenses pola escaseza de alimentos, un dos caudillos que dirixía a defensa (Sancho Díaz de Ribadeneyra, señor da antiga casa de Torres), tivo a seguinte idea: Falou co caudillo árabe e díxolle, que eles tiñan víveres para resistir un ano de asedio, e que pronto acudirían máis tropas a liberalos. Para demostrar isto, engadindo ademais que os asaltantes os necesitaban máis que eles, lanzaron desde o alto das murallas un cordeiro e unha cesta de pans.

O ardil deu resultado, e, Almanzor, crendo que nada conseguiría co asedio da cidade de Lugo, ordenou levantar o cerco, salvándose por tanto esta de ser ocupada.

¹¹ *La Ilustración Artística*. Año VII. nº325.19 de marzo de 1888. Barcelona, p.98.

O asunto, lendario, do que non se ten ningún dato fidedigno, reviste con todo un singular atractivo, poñendo de relevo o heroísmo e a intelixencia dos lucenses ante unha situación límite. Estes feitos gloriosos do pasado eran moi adecuados para plasmar nos enormes cadros de historia, moi apreciados no S.XIX, que trasladaban ao espectador a épocas pasadas, nas que a valentía, a lealdade e a nobreza eran valores fundamentais.

A obra, a pesar de ser ben considerada, recibiu críticas nalgún aspecto:

“No es una obra de primer orden ni mucho menos, pero promete bastante en su autor. Desde luego tiene un detalle muy bueno, el tamaño, que se mantiene dentro de límites naturales y aún modestos, sin pretender las exageradas proporciones que por regla general han tomado en esta Exposición todos los cuadros de asuntos históricos y aún algunos de los que no lo son propiamente hablando.”¹²

“En *La Defensa de Lugo* don D. Modesto Brocos no cumple la promesa que nos había hecho de una obra de verdadero mérito. Sucede muchas veces que el pintor concibe la idea del cuadro, pero no logra darle forma en el lienzo, y esto le acontece al señor Brocos. Además, en la parte aquella que a la historia se refiere, no es exacto en su producción el pensionado en Roma, por esa capital. Las murallas de Lugo fueron siempre de granito¹³, por lo menos desde algunos siglos antes de que hubiese tenido lugar el acto acometido por el héroe que llevó, en adelante, *un año e un bolo*, como timbre de gloria, en sus blasones; y para que convenza de lo que digo, ruego al distinguido artista que aquí estudió, se tome el trabajo de leer *El Cisne de Occidente* y la historia de la *Metropolitana Bracarense*, y allí encontrará descripción detallada de Lugo.”¹⁴

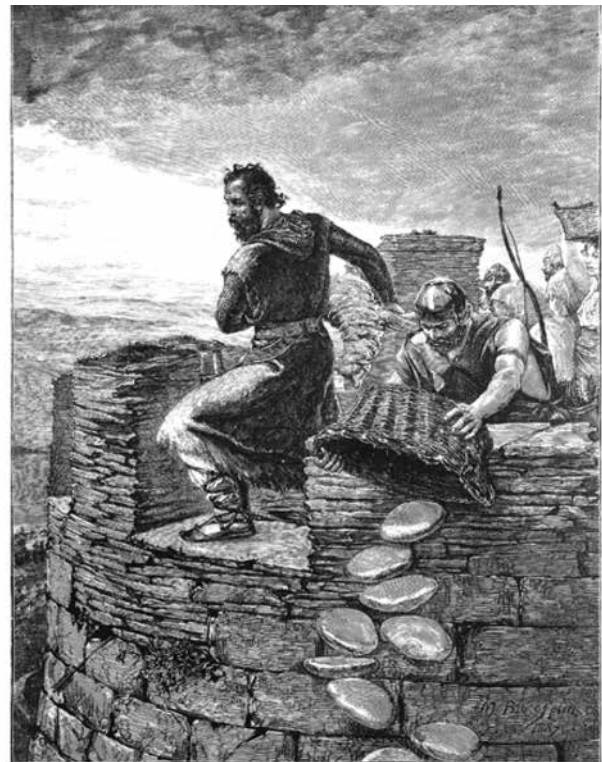
12 *El Correo militar*. Año XIX. Tercera Época. Lunes 23 de mayo de 1887. Madrid, p. 3

13 Esta crítica, escrita por Rafael Balsa de La Vega, é curiosa, pois á vista está que a maior parte das murallas romanas de Lugo, foron construídas en pizarra.

14 Rafael Balsa de la Vega. “ Los Artistas Gallegos en la Exposición Nacional de Bellas Artes de 1887.” *Galicia*. Revista Regional. Año I. Nº 7. Julio de 1887. La Coruña, p. 27.

Na *Ilustración Artística* do 19 de marzo de 1888, exemplar antes citado, no cal publican una reprodución xilográfica de devandito cadro, escriben tamén un pequeno resumo e valoración da obra:

“Siempre es de aplaudir que los artistas midan sus fuerzas en el género histórico, y en este concepto no podemos participar poco ni mucho de la opinión de aquellos que aconsejan renunciar á su cultivo por las muchísimas dificultades que ofrece. El Sr. Brocos ha demostrado que podía vencer buena parte de ellas, y aún cuando más que en el sitio de Lugo ha pintado uno de sus episodios, no pueden negarse a su obra condiciones de impresión que la hacen recomendable.”¹⁵

LA DEFENSA DE LUGO, cuadro de Modesto Brocos (Exposición Nacional de Bellas Artes de 1887)

Lám 4: *A Defensa de Lugo*. Fotoxilografía de autor descoñecido, sobre a obra do mesmo título de Modesto Brocos. 31x23 cm. *La Ilustración Artística*. 19 de marzo de 1888. Barcelona.

15 *La Ilustración Artística*. Idem, p. 2.

O que é indubidable, a pesar de que na Exposición Nacional de 1887 o cadro foi presentado sen finalizar, é que o artista documentouse moito para facelo, tanto historicamente (tomando como base a obra do S. XVI *Nobiliario, Armas y Triunfos de Galicia*) como no aspecto iconográfico.

Luís Seoane na súa obra *Comunicacións mesturadas*, di:

“En Río de Xaneiro están en coleccións particulares, dous estudos para ese cadro consistentes en testas de guerreiros¹⁶”

O escritor e xornalista Aurelio Ribalta, fai fincapé nisto, dicindo:

“La escena esta verdaderamente sentida y realizada con tal arte que no se vislumbra en ella el trabajo que costó al autor. En suma, el cuadro es muy bueno, y nos da derecho a confiar en Brocos que en su *Defensa de Lugo* nos enseña que así es como se estudia y como se trabaja, con fe, con perseverancia, y meditando los asuntos.”¹⁷

O cadro presenta cores vivas e poucas sombras, quizais por influencia da pintura prerrafaelita. Esta ampliación da súa paleta, predominando gamas de cores claras faríase máis acusada durante a súa estancia no Brasil, na que, como profesor e muralista, profundaría na teoría da cor.

A pesar dos defectos formais que poda ter esta obra (achácanlle, entre outros, a postura inverosímil do cordeiro), vemos nel ao debuxante minucioso, ao ilustrador, ao gravador, en suma, ao artista que está habituado a traballar en superficies pequenas, que esixen gran detallismo.

O movemento, contraposto, dos dous personaxes que están no primeiro plano (Don Sancho e un soldado), confire á escena certo dinamismo, creando unha sensación de proximidade, e dirixindo a atención do espectador á gran cesta, da cal caen varios pans. Nun

plano secundario, unha moza cun cesto na cabeza, e, nun plano máis afastado, uns soldados asomados ás ameas, reforzan a sensación de profundidade.

© Biblioteca Nacional de España

Lám 5: *A Defensa de Lugo*. Modesto Brocos (Reproducción do cadro do mesmo nome). Reproducción fotográfica. *Revista Juventud Ilustrada*. nº 14. Barcelona. 14 de marzo de 1906.

A obra, despois de ser exposta, estivo na Coruña, en poder de Isidoro Brocos, irmán do artista, afamado escultor, e profesor por aqueles anos na Escola de Artes e Oficios da devandita cidade.

¹⁶ Luis Seoane. *Comunicacións mesturadas*. Ed Galaxia. Vigo, 1973. p. 123

¹⁷ Aurelio Ribalta Copete. *Galicia*. Revista regional. nº 8. Agosto, 1887. La Coruña, p. 86.

Cara a 1890 foi adquirida pola sociedade do Centro Galego da Habana, para decorar, con outras obras, o recente restaurado edificio, que lle servía de sede, segundo apunta a investigadora Martha Elizabeth Laguna Enrique¹⁸.

“Tenemos noticia de que la pintura ya se encontraba en la capital cubana, desde principios de 1890, cuando fue colgada de una de las paredes principales del restaurado edificio del Centro Gallego de La Habana, que, como hemos anticipado, por aquellas fechas, todavía conservaba su sede original, en el antiguo Reparto de las Murallas”.

Cita Laguna, un artigo na *Discusión* do 25 de xaneiro de 1890, no que o xornalista Julián del Casal (*Hernani*), describe o cadro, colgado nunha das paredes da Institución, con gran detalle.

Afirma tamén Laguna, que, a pesar de non haber ningunha recensión bibliográfica do mesmo, o cadro permanece aínda todavía na sede do Centro Galego.

Sobre este particular, algúns escritores¹⁹ aseguran que foi doado pola devandita entidade ao Museo de Belas Artes da Habana, onde se atopa actualmente.

Ao non poder obter unha imaxe real de devandito cadro, e ignorar o seu paradoiro exacto, non podo aclarar este punto, polo que quedaremos coa idea de que se atopa na Habana, moi ligado sentimentalmente ao espírito dos galegos que viven alí, que o consideran (xunto con outros cadros, realizados por diversos artistas), un referente permanente da súa terra. O xornalista lucense Juan Soto Gutiérrez, escribiu sobre el un emotivo artigo no diario *ABC*²⁰.

4. Conclusión:

Modesto Brocos, pintou *A Defensa de Lugo* nun momento no que a pintura de Historia deixara paso a outros xéneros máis actuais e novos. Con todo, os cadros de asuntos históricos seguían sendo unha proba “de lume” para aqueles artistas que pretendían obter axudas oficiais.

Un pintor que era capaz de realizar un cadro de historia, poñía de relevo as súas aptitudes, demostrando capacidade, para realizar calquera outro tipo de pintura.

En primeiro lugar, o gran tamaño dos lenzos, posto que os asuntos ás veces plasmaban gran cantidade de personaxes, esixía grandes coñecementos de composición e perspectiva. O debuxo, a coordinación, a interrelación entre as diversas figuras que compoñían a escena, poñían de relevo os coñecementos aprendidos nas Escolas de Artes e Academias.

Ademáis, o pintor tiña que facer un labor de documentación, unha vez definido o asunto a tratar. Debía remontarse á época histórica en cuestión, informándose da vestimenta, tocados, armas, etc. Para iso utilizábanse obxectos reais, proporcionados polos museos, comprados en anticuarios, ou tomados de gravados e fotografías. Combinaba isto con apuntamentos ao natural de modelos, que en ocasións eran amigos, e noutras, modelos profesionais alugados para tal fin.

Precisaban ter un gran estudo onde pintar e albergar os modelos e os obxectos utilizados. Como todo iso resultaba custoso, e a miúdo, como a pensión outorgada non era suficiente para pagalo, adoitaban alugar un estudo entre varios artistas (cousa frecuente entre as colonias de artistas españois en París ou Roma), o que creaba entre eles lazos estreitos de amizade, que perduraban a través do tempo.

Modesto Brocos, dacabalo entre a tradición clásica e as novas correntes, foi un artista de gran formación, que tocou diversos xéneros pictóricos e artísticos. Un pintor con bo facer e escaso afán de notoriedade, pouco coñecido fora dos círculos artísticos. Con todo, en Brasil, sobre todo en Río de Xaneiro, a súa cidade de adopción, é un auténtico referente.

18 Martha Elizabeth Laguna Enrique. *El Museo de Bellas Artes de la Habana y la colección de retratos de la pintura española del S.XIX*. Ed Universidad de Salamanca. Salamanca, 2013. pp. 426-428.

19 Luis Seoane. *Comunicacións mesturadas*. Ed Galaxia. Vigo. 1973, p. 123

20 Juan Soto Gutiérrez. “Algo sobre dos cuadros”. *ABC*. 2-ene-ro. 2017. Madrid

5. BIBLIOGRAFÍA:

BALSA DE LA VEGA, Rafael. "Los Artistas Gallegos en la Exposición Nacional de Bellas Artes de 1887". *Galicia*. Revista Regional. año I. nº 7. Julio de 1887. La Coruña, p. 27.

CABRERA MASSÉ, María. "Modesto Brocos". *Pintores Gallegos*. T.III. Nova Galicia Edicións. Vigo. 1998, pp. 292-323.

FERNÁNDEZ GARCÍA, Ana María. *Arte y Emigración: la pintura española en Buenos Aires, 1880-1930*. Universidad de Oviedo. Oviedo, 1997, p.232.

LAGUNA ENRIQUE, Martha Elizabeth. *El Museo de Bellas Artes de la Habana y la colección de retratos de la pintura española del S.XIX*. Ed Universidad de Salamanca. Salamanca, 2013, pp. 426-428.

LIAÑO PEDREIRA, María Dolores. *La promoción de las Artes en La Provincia: Pensiones y pensionados en la Diputación de A Coruña*. In. Catálogo del Patrimonio Artístico de la Diputación de La Coruña. vol I, Artes Plásticas. 1990-2010. páx LXXIV. Cita extraída del artículo de Heloisa Selma Fernández Capel. UFG. "Memorias da Defensa de Lugo (1887): Costumbrismo e Regionalismo em Modesto Brocos (1852-1936)".

LÓPEZ VÁZQUEZ, José Manuel. B. "Entre a recuperación do pasado e a utopía do progreso. A Arte nos dous últimos tercios do S. XIX". *Enciclopedia Galicia (Arte)*. Arte Contemporánea T. XV. Hercules de Ediciones. 1993, pp. 177-178.

MON RODRÍGUEZ, Fernando. "Modesto Brocos Gómez". *Gran Enciclopedia Gallega*. T. IV. Ed Silverio Cañada. Santiago, 1974, p. 62.

PABLOS HOLGADO, Francisco. *Pintores gallegos del novecientos*. Fundación Barrié. La Coruña, 1981, pp. 28-33.

SELMA FERNÁNDES CAPEL, Heloísa. UFG. "Memorias da Defensa de Lugo (1887): Costumbrismo e Regionalismo em Modesto Brocos (1852-1936)". *Fénix*. Revista de Historia e Estudos Culturais. vol 15. ano XV. Nº1. Janeiro-Junho 2018. Universidade federal de Uberlandia (Brasil), p. 5.

SEOANE LÓPEZ, Luis. *Comunicacións mesturadas*. Ed Galaxia. Vigo, 1973, p. 123.

TILVE JAR, Mª Ángeles. "De Felipe de Castro a Fernando Álvarez de Sotomayor: unha visión da plástica galega a través dos fondos do Museo de Pontevedra. *Do Neoclasicismo ao Naturalismo na Arte Galega*. Colección do Museo de Pontevedra. Ed Caixanova. Vigo, 2009, pp.33-55.

YZQUIERDO PEIRÓ, Ramón. "Escenas Jacobeas en los fondos pictóricos de la Catedral Compostelana". (páxs. 241-270). *Revista Rudesindus*. nº13. Ed Academia Auriense-Mindoniense de San Rosendo. 2020, p. 254.

Webgrafía.

LÓPEZ VÁZQUEZ, José Manuel.B. *Modesto Brocos Gómez*. Real Academia de la Historia.<http://dbe.rah.es/biografias/28924/modesto-brocos-gomez>.

SETDART.<https://blog.sedart.com/modesto-brocos-el-matrimonio/>.

Periódicos e revistas.

El Correo militar. Año XIX. Tercera Época. Lunes 23 de mayo de 1887.Madrid, p. 3.

La Ilustración Artística. Año VII. N°325.19 de marzo de 1888. Barcelona, p.98.